

Politikai
röpiratok.

22.

22
160

NÉVTELEN LEVELEK

TISZA KÁLMÁNHÓZ.

AZ ÚJ PROGRAMM ALKALMÁBÓL.

(Gyűj. Lajostól.)

(KÜLÖN LENYOMAT A „REFORM”BÓL.)

4.

PEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDÁJÁBAN.

1872.

NEVTELEN LEVELEK

TISZA KALMANHÓZ.

Dr. BALLAGI GÉZA.

(KÖNYV BENTONÁRA "REFORM" BOL.)

PEST.

NYOMTATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDAJÁBAN.

1872.

I.

Pest február 1.

Uram! Nem számolok feleletre, habár levélírással fordulok ön felé. Előre kimondom, hogy czélom nem más, mint a baloldali politikát világítani meg kissé a választások előestéjén. De a cikkezés először unalmas dolog, másodszor pedig nem mindenki ért hozzá. Én pd. nem vagyok cikkiró és ha választanom kellene, hogy hivatásának melyik mezején mérkőzzem meg önnel, a politika csinálásában-e vagy a politikáról való írásban, semmi esetre sem az utóbbit választanám; mert amott igen kevéssel is leverhetném, míg emebben utólérhetetlen. Amott ön csak izgat a törvény ellen, a mi se nem mesterség, se nem bátorság: de emitt tényleg ledönti a törvényt, a mely szerint mi közönséges szellemek konstruálni szoktunk. Amott tekintettel van ön — mint programja mondja — az időkre és módokra: a mi igen jó elv arra, hogy államférfi hosszú életű legyen e földön; ellenben azt, hogy cikkeiben az időket és módokat különös tekintetbe vennie, még Győrfy ur

sem állítja, a ki pedig eléggé ellensége az ön nagyságának. Így tehát a vezércikk terén önnel nem versenyezhetvén, a cikkíráshoz különben sem érezvén hivatást, levélben fordulok önhöz, és nem kisebb személyhez, mint önhöz. Tehát tárgylagos cél személyes czim alatt: bizonyára illendőbb és jogosabb eljárás, mint a személyes hadjáratok, melyeket a tárgylagos politika czége alatt oly gyakran vittek az ön lapjai.

Egyébiránt a személyeskedés vádjától nem tartok; különösen az ön részéről nem, a ki saját személyében egyesítve százhusz hazafi politikai öntudatát, oly szorosan tudta összeolvasztani az ügyet a személylyel, hogy egész működése a személyeskedés ügyeskedése gyanánt vehető. Nagy kérdés, vajjon melyik nevezhető inkább személyeskedőnek: az-e, a ki ellenfele, vagy az, a ki saját személyét tolja az előtérbe.

De érzem, hogy máris kellemetlenné kezdek válni s közel járok azon mesgyéhez, a hol ön — parlamenti beszédeiben — az államférfiúi fegyverek tárából a »szemtelen deák-párti röpiratszerzők«-féle nyilakat szokta készíteni tegzébe. Nem mondhatnám, hogy nagyon félek e fegyvertől, de egyet nem szeretnék: ha t. i. valaki azt hinné, hogy e sorok célja, önt értékén alul kisebbiteni. Ki kell jelentenem, hogy ezt nem szándékozom, nemcsak azért, mert szerfölött nehéz volna, hanem azért is, mert a nyilvános fölszólalás egyetlen jogos mértéke előttem nem a modor, sem a tárgy

és személy viszonya, hanem tisztán és egyedül az igazság.

Már pedig igazat nem mondanék, ha tagadnám, hogy ön teljes birtokában van azon tulajdonoknak, a melyekért valaki rokonaitól szeretetet, barátaitól bizalmat, a társadalomtól becsülést és a hazától figyelmet érdemel. Szóval gentleman és hazafi alakja tisztán áll s bár a becsület nem kitüntetés és a hazafiság nem érdem, — de az önök hírlapirodalmának érdeme, hogy mai napság ezeknek különös elismerése nélkül politikai támadást nem is intézhetni senki ellen, ha azon félreértésre nem akarunk okot adni, hogy a megtámadottat, mint szokássá lett, a hivatallesők és árulók osztályába sorozzuk.

De ön az említett sarkalatos tulajdonokon kívül másokkal is bír, a melyek alapján, ha nem is a mostanit, de mégis kiváló helyet igényelhet a magyar emberek sorában. Kitartó munkásság — apró dolgok körül; tájékozott olvasottság — az ügyek részleteiben; gondolkozási él — a kérdések mellékes oldalaira nézve; előadási és szónoki tehetség — a gáncs és czáfolat tagadó országában; bizonyos hev és érzés, — melyet leginkább a makacsság és hiuság szít lánggra, — és végül az önérzet rendkívüli mértéke, mely a gyöngéknek imponál és a közönséges elméket hódolatra szorítja: mindezen tulajdonok kétségen kívül meg vannak önben és egyéniséget csinálnak önből, a mely né-

mileg kíválna még a Deák-párton is, hát még a baloldalon!

Mert balsorsunk, a mely e pártot létrehozta, egészen arra teremtette a kisserűség ez akadékoskodó seregét, hogy ön beilljék vezérének. Nagyon is kedvező lett volna a szerencse fordulása e sokat kísértett országra, ha egyszerre nyert volna oly többséget, melynek vezetői Deák, Andrássy, Csengery s oly ellenzéket, melynek fejei amazok tulajdonait kiegészítik, mint pld. lett volna Eötvös, Horvát Boldizsár, Szentkirályi. Ármány megteremtette nekünk az olyan ellenzéket, melynek ön lehet vezére, megteremtette oly szellemmel, »a mely örökké tagad,« megteremtette Mefisztónak, a ki maga mondja magáról:

»Azon szellem, ki mindig csak tagad.
És joggal: mert minden, mi támad,
Ugyancsak méltó, tönkre menni:
Jobb hát, ha nem támadna semmi . . .«

Megteremtette Mefisztónak, kit Faust még jobban jellemez ezzel, hogy:

»Most már tudom tisztes kötelmid:
Nem birsz végezni nagyba semmit,
S azért apránként fogsz belé.«

Ily pártnak, a tagadó, aprólékosan rontó elemek társaságának csak ön lehet vezére, s csakis ily pártnak lehet ön vezére. Valóban is, ha nézzük — különösen legujabban, mikor Ghyczyt ágya óvta a megjelenéstől,

— 7 —

mennyire fölötte áll ön a zászlaját követő harczosoknak egyenkint és átlag: megfoghatóvá lesz a bámulás és föltétlen hit, a melyben ön részesül. A hol Móricz Pál a pénzügyi tehetség, Várady Gábor a hadügyi kapacitás, Györffy Gyula a debatter, s hasonlók képezik a gárda törzsét és magvát, ott eltűnik minden mérték és superlativussá válik a középszerűség.

Igy tehát az ön állása a baloldal élén biztos volt eddigelé, vagy — hogy igazabbat mondjak — a baloldalé biztos az ön vezérlete alatt. La gauche: c'est moi, mondhatja ön, kisebb kérkedéssel, mint mennyivel amaz absolut fejedelem mondhatta, hogy ő az állam. És ez állásánál fogva ne c-událja, hogy egyenesen önhöz fordul ítéletével olyas valaki, a ki oly hiszemben nézte évekig a meddő közjogi vitát, hogy a kiskorúság majd kirugja dühét, és egy-két év múlva egészségesebb alakulás váltja föl a sérelmes multból átöröklött bus-magyarság szervezetét. A baloldal tetteiért, létezéseért ön felelős; többet mondok (bár nem ujságot): a jobboldal mai szervezeteért, számos mulasztásaért és hibáiért is ön felelős, s azért joggal keresi föl önt a kortársak kritikája, annyival inkább, mert az utókor a dolgoknak csak nagyobb okait látja s így a történelem nem fogja önt utolérni, mert nagyobbakkal lesz elfoglalva.

Ily előzmények után fölállítom a thesist, melyet önnel szemben védelmezni akarok:

»A balközép mai szervezete nem való semmi egyébre, mint hogy Tisza Kálmán pártvezér legyen.«

E tételt akarom bebizonyítani, s ha ez sikerül, nem remélem ugyan, hogy a baloldalt megsemmisítem, de mégis hasznot tettem a hazának. Mert az oly férfiak mint ön, nem bukhathnak nagyot és egyszerre; arra sem elég nagy, sem eléggé kemény az ön természete; hanem kopnak, lassan, észrevétlen és mégis hatalmasan. Ha ezen processus siettetéséhez csak némileg járulhatam, meg leszek győződve, hogy tettem valamit, a mi nem hiábavaló. Mert ön, uram, azon emberek közé tartozik, a kik épen elég nagyok, hogy a maguk helyén okkal-móddal használjanak, de sokkal csekélyebbek, semhogy a közügy kára nélkül sokáig első helyen állhatnának. Önt megsemmisíteni senkinek sem lehet feladata, de ha valaki vissza bírná tolni azon helyre, melyet képességének aránya számára kijelölt, az nemcsak az országnak, hanem önnek is jó szolgálatot tenne.

Annyi bizonyos, hogy saját pártjában nem talál ön senkit, a ki kész volna e jó szolgálatra. Vagy van-e, a ki önnek már megmondta, hogy bármilyen program alapján történnék is változás, ön semmikép sem illenék be Magyarország miniszterelnökének?

Pedig szakminiszterünk van rosszabb is önnél, és...

De ne legyen nagyon hosszú az első látogatás.

II.

Pest, febr. 3.

Uram! — Nyomtatásban olvasva önhöz irt levelemet, megütötte figyelmemet, hogy még a sok záradék és föntartás, melyeknek medre között gyöngeszózatom megeredt, sem elég arra, hogy teljesen tiszta és átlátszó továbbfolyást adjon a megindult fejtegetésnek. Bizonyos keserüségét érzem annak, a mit irtam, s attól tartok, hogy azok a kik e keserüségre még fogékonyabbak nálamnál, ráfoghatják a forrásra, hogy tisztátalan. Nem is roszakarat, csak felületesség kell hozzá, hogy fölszólalásomat akkép magyarázzák, hogy gyűlölöm önt és nem tisztelem cselekvése indokait.

Ez ellen én nem is hozhatok föl merő tagadást. Indulat hajtja tollamat, — pedig már tul lehetnék rajta, — de nem oly indulat, mely elfogulttá tenne akár az ön, akár valamely elvtársa személye iránt. Ez indulat ha keserű is, de nem tisztátalan: forrása azon kétségbeejtő meggyőződés, hogy e hazának haladását — mely hazának két évet kellene haladnia min-

den esztendő alatt — semmi sem gátolja annyira, mint azon párt létezése, mely ön nélkül már nem léteznék.

Tudja-e ön, uram, mennyit ártott a balközép négy év óta az országnak? Nem tudja — mert ön még a hiúságban sem lehet oly nagy, hogy e tudattal aludni hagyná lelkiismerete. Legroszabb perezeiben is — hisz az elkapatottságnak is vannak világos közei — ön bizonyára a lelkiismeretes kuruzsló vigaszával hitegette magát, hogy hiszen „ha nem használ, nem is árt.“ Pedig nem úgy van: tiszta vízzel töltse bár az üvegcséket, melynél üdébbet nem szikkaszt az alpesek sziklája; merő czukorból törje bár porait, melynél édesártatlanabbat nem önt ellenzéki citromlevébe Podmaniczky és Ivánka; pirosra festett disznó- és ludzsirból készítse bár kenőcseit, melyeknél veszélytelenebbet nem fent még a kormányra Patay és Horn: nem mondhatja, hogy nem ártott a vevőnek, mikor egészséges voltára elhitette vele, hogy beteg. Mily aránytalan kár nyomorult kis nyereségért; mily beláthatlan pusztítás azon hiúságért, hogy keljen az orvosság. Távol legyen ismét a rágalom és gyanu. Nem hitvány nyereszkedést értek. A javas asszonyok és kuruzslók közt vannak önzetlenek s jómóduak, kik pénzért nem is adnak orvosságot. Csak jószívüségből teszik, használni akarásból és azon kis hiúságért, hogy ők legyenek — a hivatott szakemberek ellenében — a bölcssek,

a látók és tudók. Ez ártatlan balgaság rémitőbb következéseket szülhet minden roszakaratnál. Mert, én istenem, a beteget megölni, vagy a sír szélére vinni: az megesik a tudós orvoson is, a kinek kezébe mindenünk készen rakja le életét; 48 bizonyosság rá, hogy emberek vagyunk s hogy a lángelme is kezelhet beteget a contrario. De az egészségest beteggé tenni képzelettel, elhitetni vele, hogy gyógyszer kell neki és nem eledel, tartózkodás és nem munka, aggodalmaskodás és nem bizalom, sopánkodás és nem hajrá: az olyrontása a természetes jónak, a melyet már nem lehet menteni emberi gyarlandó voltunkkal, — hanem legfőbb magyarázni az öreg asszonyok kotybelé természetével.

Az ön pártja, képviselő ur, ezt a szerepet viszi öt éve a magyar nemzettel. A kiegyezés megkötésére kimondta javas fejesóválással: az ország meg fog betegedni, önállása csorbulni, vére fogyni, feje Bécs felé szédülni, lábai alatt ingónak fogja érezni a földet; s azóta nincs önöktől nyugta a boldogtalan országnak, s nem szabad egészségesnek lennie, mert megmondott neki a kártyából, hogy lesz baja és miféle. Semmi jele még nem mutatkozott a kórságnak, mint az, hogy önök megjósolták; de hogy megjósolták, elég volt önöknek arra, hogy mint beteggel bánjanak az országgal. S az ország egy nagy része elfogadta az önök kuruzsoló szereit — s ez volt az igazi kórság,

mely most is rajtunk van. De az persze nem jut önöknek eszébe, hogy nem az a betegség az, a melyet megjósoltak, hanem az, a melyet csináltak. Szó sincs róla. Diadallal hirdetik, hogy betegek vagyunk, a legkisebb baj tanuság, hogy önök előre láttak mindent.

„Ez a te új pálczád nem fog egy napig tartani, olyan gyöngé,“ — mondá az egyszeri fiu pajtásának s azzal bizonyította, — hogy összetörte.

Még annyira nem vagyunk, mert a pálczát nem adjuk, de közeledik a választás és önök készülnek küzdeni érte. Attól se félttem a pálczát, hogy kézrekerítik és ha megesnék is, majd lenne eszük és becsületük össze nem törni mint sétatobot azt, a miben föl fogják ismerni az uralom jogarát édes hazánk sorsa fölött, mely századokig volt mások kényére fölöttünk, sőt ellenünk. Nem is a jövőt akarom én most vitatni, hanem a közel multat rajzolni s megfoghatóvá tenni ön előtt, mit érezhet az önök szereplésén olyan ember, a ki nem jár sem a dunasori, sem a váczai-utczai klubba, s a ki ha nincs is hivatva törvényt alkotni a hazának, mégis ugyanannyiszor számlálja itthon hazánk jó és bal esélyeit, a hányszor az önök hazamentői — fontos pártértekezletek után — a robbereket és az ütéseket.

Ha volna önben, képviselő ur, képzelet, — mert, a hogy ismerem, a nagy szellemek e közös vonása öntől véletlenül megvonatott, — akkor arra kérném, képzelje bele magát az én gondolkozásomba s aztán

kivánja tőlem, hogy indulat nélkül és tisztelettel szóljak ezen párt főnállásáról. Mikor látnom kell, hogy ezen ágyahagyott nemzetet, melynek semmi sem kell, mint nyugalma a belső szervezetnek, mozgás kifelé, erősödés és rend a szervekben, gyakorló és edző, hasznos és fokozódó munka a karokban és lábakban, jó életmód, a maga lábán járás, bajos multnak feledése, szép jövőben szent remény, — látnom, hogy ezt a lábadó, de tisztult, gyöngé, de egészséges nemzetet hogy pólyázza és locsolja, sajnálgatja s dédelgeti a nagyanyától öröklött ezermesterség, kinek beteg kell minden áron! Mikor ágyba kerget nappal és fölriaszt éjjel, s minden találkozásra méla mosolygással üdvözlí a nemzetet, hogy „oh! te szegény, még is csak élsz!“ Mikor az életrevaló munka legkisebb erőfeszítésére a véres verejtéket hozzák a nép eszébe, de kívánságait mindig szítják olyanokra, miket el nem érhet, csak hogy gyöngeségét ráfoghassák az orvosra, a ki mégis tagadja, hogy baj van. Mikor Moliére kontárnak mutatkozik azon kifogyhatlan tárházával szemben a kötéseknék és kenőcsöknek, melyekkel a baloldal teszi nevetségessé a maga „Malade imaginaire“-jét, a magyar nemzetet!

Vagy tulzás volna ez, melyre a hasonlat némely vonásainak találkozása elragadt? Csak egy konkrét vonást idézek, a melyben ön rá fog ismerni egyikére az elsőknék ez isten kegyelméből való orvosok közül.

Ha új törvény készült el s a nemzet épen beveszi szervezetébe, ki van mindjárt kéznél a hánytatóval, melynek receptje biharmegyei kérvények alakjában ajánlatik szerte az országban? Ha a hadsereget akarjuk ellátni, ki siratja roskadozó vállainkat, hogy el nem bírjuk, s ugyanazon szusszal ki szít vágyat külön hadseregre, melyről bizonyos, hogy csakugyan el nem bírnök? Ha háborn támad künn s ébren kellene lennünk, mely párt írói kergetnek paplan alá, „elbujni úgy, hogy a fejünk se lássék“ s ha szép csöndesen kéne nyugtatnunk régi sebeket, ki riaszt föl minden vészre, hogy ne aludjunk, tűz van, németül kukorikolt át a szomszéd valamely kakasa?

Azt hiszi ön, hogy e játék, mert nem veszedelmes, kártalan? Azt hiszi, hogy élhet nemzet így s gyarapodhatik, ha sem teste a nyugalmat, sem lelke az egyensúlyt — elbizás és elcsüggedés közt — megnyerni nem képes? Azt hiszi, hogy megfélemltunknak, vagy biztosítja jövőnket, ha hysterikus asszonyt csinálnak a nemzetből, a ki majd panaszkodva sir, majd dühében ki akar ugrani az ablakon? Azt hiszi, hogy igazságos maradhat egy párt, melynek csupa igaztalanság ellen kell magát védelmeznie? Azt hiszi, hogy van sok ember, a ki arra, hogy tökfilkónak nevezik, azzal felel, hogy „nem vagyok az?“

Bizonyára nem. Különösen az utóbbi nem áll. Tapasztalás tanítja, hogy a gyarló emberi hév ilyenre

azt a választ tolja ajkainkra, hogy „magad vagy az.” Mi következik e példából? Az, hogy minél hamisabb a baloldal álláspontja, annál hamisabb lesz a jobboldalé is. Küzdő nem állhat a maga helyén, — ha még oly erős: vagy előre megy, vagy hátra a harc heve és esélyei szerint. Önök, a mennyivel gyöngébbek a Deák-pártnál, annyival inkább csalták el a maga eredeti állásából a maguk küzdterére, a hol több a por, mint a fű, és több a szenvedély, mint az igazság. A jobboldal már oly konokul védelmez egyes tarthatlan dolgokat, a milyen konokul önök támadják a megdöntetlen tényeket. Mi lesz belőle? Arról máskor szólhatunk. De mi lett belőle máris? Az, hogy a kormány mindenható, a mi nagy baj, de lehet minden perczen tehetetlen is, a mi szintoly nagy baj.

Mindez azért, mert a baloldalnak öt évvel ezelőtt aggodalmi voltak, hogy a delegációból reichsráth lesz. Ez volt a láda feneke. Ettől féltek valóban, a többit csak czafrangul mondták. Most nem szabad bevallaniok, hogy csalódtak. Miért nem? Szégyen volna tán? Nem, dicsekhetnének vele, hogy hazafiságuk óvatos és kényes volt, de hogy igazságszeretetük van oly erős, mint hazafiságuk. Tehát nem szégyenből, hanem megszokásból; a zászló nyele megvan, tehát csinálnak neki évenként új lobogót; a zászló megvan, hát legyen zászlóalja; a zászlóaljat pedig ön vezényli, diszszel és zeneszóval, Tisza Kálmán ur.

Hogy hová érzélok mindezzel? Csak nem akarom, hogy e párt eltűnjék a föld színéről? Hogy hiábavaló legyen, a mely gyűjtötte és együtt tartja őket: „ész, erő és oly szent akarat?” Nem; ennyi hazafit kár volna haza küldeni egyszerűen a kályha mögé. Hanem egyet állítok. Ha pártjának minden tagja tudná, hogy a párt tulajdonképeni teendőit, céljait és utait ön mennyire nem tudja: akkor beállna egy igen üdvös és érdekes processus. Az a sok becsületes ember, a ki eddig oly lelki nyugalommal szavazott a conferentia, azaz az ön határozata szerint a házban, kezdené vizsgálni magát és fölfedezni, hogy egy önálló ember lakik benne, a kinek szavát gyakran hallotta volna a klubbülésekben, ha önt félbeszakítani nem volna az etiquette ellen. Ez a külön ember az egyiket balra, a másikat jobbra hajtáná. A balközép belátná végre, hogy ő nem egyéb, mint egy darab szélsőbal és egy darab jobboldal. Ha ezek úgy szólnának rendeltetésük szerint, ön, képviselő ur, nagy zavarban volna. Nem azért, mert elfogyott volna a pártja: hanem azért, mert valahára önnek is komolyan kellene eldöntenie magáról, hogy voltaképen mi ön: jobboldali-e, vagy szélsőbaloldali?

III.

Pest, február 7.

Uram, a természet nagyon szeszélyes. Rut emberekbe szokta önteni a szerelem legvágyóbb gerjedését, a szegényeket szereti gyötörni az elérhetlen élvezet vágyával, s igen gyakran megveri a gazdagot azon fásut lással, mely szinaranynyá változtatja az eledelt, mihely-hozzáér midási ujja. Ön lév szomját nyerte a hatalomnak, mely csak ezrek lelkesülten kínált vállain érhető el, és mégis megtagadtatott öntől minden adomány, mely közembert népszerűvé, a tömegek szeretetének tárgyává tehet.

Az ön könnyen folyó szónoklata hijjával van a lángnak, mely Kossuthot szíveink és sorsunk urává emelte, de nélkülözi egyuttal az egyszerűséget, melynek foglalatlan gyémántjaival Deák Ferencz hódítja meg az igazságra fogékony köztudatot. Belátásában nincs közvetlenség, s nincs eset rá, hogy annyi beszéd-ből, melyet ön oly kiváló helyről tartott, csak egy röpke kis mondat, egy mellttűnyi igazság, egy kokárda-

értékű jelszó maradt volna a politikai divatban. Szenvédelye nem gyújt szélesebb körben, mert többnyire a személyes haragból ered, melynek gyúanyaga csak a Győrffyek s más érdekelt szomszédok lelkében van elkészítve, elmésségei inkább tiszteletet gerjesztenek aggkoruknál, mintsem meglepetést újdonságuknál fogva s távol attól, hogy mint Andrásy élgazdag ötletei még az ellenpárton is hódítsanak, sérteni szokták a tulsó oldalt és kinozni saját pártját, mely ex offo sirva kénytelen vigadni a fanyar enyelgésen. Még hangja is, a mily átható, oly éles, és a mily érthető, oly rezgéstelen és hideg. Így saját pártja is több elismeréssel hódol önnnek, mint szeretettel, s meglehetősen roszul járna az ön hire, ha minden egyesületben nem volna meg a természetes ösztön, fejében tisztelni önmagát. Az ön szerencséje meglepő módon találkozik pártja szerencsétlenségével, mely abban áll, hogy nincs önön kívül oly nagy embere, a kit ketten nagyobbnak tartanának maguknál. S hogy még ön is erős kételyekkel találkozott, mutatja az, hogy páros főt adott magának eredetileg a párt: önben és Ghyczyben. De mivel a legokosabb mindig a legszerényebb, elvégre tényleg ön maradt a polczon s a párt megszokta, a rendezőt tapsolni ki, hogy a darab sikerét constatálja. A történelem tud oly nemzetekről, melyek ideje előtt nagykorusították fejedelmeiket, hogy a nemzet folsége kifejezést találjon s asszonykézre ne kerüljön az ország. Régi gyöngesége az erős

nemnek, hogy hiuságból inkább engedelmeskedik szélsőyes férfinak, mint okos asszonynak. Ily módon lett ön pártja előtt a nagyobb ember, mert Ghyczyt, a ki bizonyos tekintetekben anyja lehetne, abban az egyben, hogy saját körén túl nem vágyik, nagyon is asszonyinak teremtette a gondviselés.

De ha már saját pártja közt nem a szeretett főt játsza ön, melyhez mindenki önkénytelen hódolattal tekint föl, hanem inkább a Geszler-kalapot a magas ru-don, mely a hatalmat csak képviseli; még nagyobb mértékben nélkülözi azon tulajdonokat, a melyek a nép szívét és érzületét megfogják és fogva tartják. Ha ennek is tisztán személyes okai volnának, kimélve ten-ném le a tollat és tisztelettel hajolnék meg a nép barátja előtt, kit külsőségek miatt nem ért meg a nemzet. Szemere Bertalan tüzelkét előadásának tanári hangja rekeszté el azon néptől, melyet annyira szeretett; Csengerytől munkájának hallgatagsága tiltja el a profanum vulgust; Kemény Zsigmondot soha sem vitte körül oly lelkesült sokaság, mint milyen Madarászt hordja „a roskadozó nép vállain.” Kevésbé tiszteljük-e azért őket? Nem; sőt gazdagabb mértékben adjuk nekik kevesen a hódolatot, melyet a millióknál kelteni nem iparkodnak. De másrészt tagadhatlan, hogy a népnek, a magyar népnek igazi barátjai iránt igazi érzéke van. Sok nyeglét hordoz vállain, a ki kulacsos kotyogással toborz rokonszenvet, de a valóban érdemest ki-

találja idővel, még ha nem beszélt is a szája izére. Az a nemzet, mely Toldy Ferencznek, az irodalombuvárnak és kritikusnak országos ünnepet rendez, nem maradna távol a parlamenti embertől sem, a kinek minden harmadik szava a magyar függetlenség és jólét, ha csak egy rokon hurja pendülne meg, mely azt mondja: ez vér az én véremből, test az én testemből, érzés az én szivemből.

Alig tévedek, ha azt mondom, hogy önben, tisztelt uram, valamint pártjában — bármennyire szeressék is velünk együtt a hazát, összes pártjaink közül épen legkevésbé van meg a magyar alaphang, a nép jellemében és érzületében gyökerező tulajdonok. Többet mondok: politikájuk merőben ellenkezik a magyar nép jellemével s multjával. S mert politikájában s nem személyes tulajdonaiban látom a korlátot, mely nem engedi önhöz jutni a nép sziveit, tán nem cselekszem illetlenül, ha mélyebben pillantok e dolog fenekére, annyival inkább, mert érveket sejtek benne multkor csak odavetett állításom mellett, hogy az ön pártja csak jobboldaliakból és szélső baloldaliakból áll, a kik az ön kedvéért balközépiek.

E nép jellemében, ha tanulmányozni érdemesnek találta, első vonásként mindjárt meglesi a határozottságot és egyszerűséget. Nem ismerek nyelvet, mely a hiábavaló compromissumokat oly röviden és találóan jellemezne, mint a „fából vaskarika“-féle magyar mon-

dás. A mi néptünknek az ön politikája olyan fából vas-
karika, melyet meg nem ért. Voltak a hazának nevezete-
s alakjai, a kik lázadni születtek, kik utolsó csepp
vérig vitték magukat és családjaikat a harcztérre az
„idegen uralkodók ellen,” s árulóknak nevezték az el-
lenfélt védelmező korcs magyarokat; voltak szintoly
nevezetesekek, a kik vagyont és életet vittek a legitimás
oltárára és szintoly szent meggyőződésből árulóknak
és korcsoknak nevezték a „hűségtől elpártolt” magya-
rokat. Daczos, ócsárló szavaik, melyekkel egymást ki-
sebbítették, nem árhattak daczos, dicső tetteiknek, me-
lyekkel egymást hűségben fölülmulták. Egyaránt föl-
dobog szívünk, akár Zrinyit emlegessék előttünk, akár
Rákóczyt. A kettő közt állhat sok derék, jót akaró em-
ber: de szívünket, lelkesedésünket birni nem fogja. Ám
ha épenséggel úgy állna elő valaki, hogy nem megtü-
ressék a két szélsők között, de feljűk emeltessék; ha
mondaná: jobb vagyok Rákóczynál, mert nem vagyok
párttűtű és okosabb Zrinyinél, mert nem teszek vakon
mindent egy földi urért, a nép jűzan érűke kinevetné
s azt mondaná: Mindegyiknek megvan a maga árnyol-
dala, de te egyiknek sem állhatsz árűkákába.

A népnek, uram, valami egés z kell mindig és
mindenben. Ha van, ki mint Deák csak az ország
ér de k ét, észszel számitható, kézzel tapintható javát
és előmenetelét tekinti indokának: ezt megérti a nép
jűzan eszűvel s hálásan veszi becsűletes szívűvel. S ha

van, ki mint Kossuth, szívéen kopogtat s fölidézi előtte a régi mult büszke árnyait s egy csalfa, de kábitó jövő káprázatát, azt fölfogja délibábos képzeletével és tán követi kalandos lovagiasságával. De önöket nem érti, önöket nem követi — csak úgy, ha majd azt, majd ezt a hangot véli hallani, mely rokon előtte. Önöknek a népben nincsenek, csak szélső bal vagy jobboldali hívei, és a balközépiek csupán a jelöltek és kortesek. Ha Jókai meg akar választatni a fővárosban, elhallgatni kénytelen, — a mint bölcsen tette is, — hogy ő neki bajai vannak valami delegációval s szoritkoznia kell holmi bankkérdésekre, nehogy a terézvárosi jobboldaliak meglássák, hogy egy jó darab szélsőbaloldali politikával fogják magukat képviseltetni az országgházban; ugyanily ösztönszerű tartalékkal buktatja meg Choriur ur Aradon hivatalnok ellenfelét s hogy Baja jobb- vagy baloldali program alatt válaszsza meg képviselőjét, az tisztán Tóth Kálmántól függ. Másrészt Ivánka megbukik régi kerületében, mert szélsőbaloldali programot vártak választói s isten irgalmazzon annak a balközépi jelöltnek, a ki hasonló kerületben a „Nem kell delegáció“-féle jelszót meg merné toldani azzal az őszinte szóval: „hanem kell deputáció.“

El is érkezik az idő, — tán a jobboldal és szélsőbal egyesült őszinteségénél fogva már ezen választások alatt, — a mikor a nép végre hangosan fogja kérdezni, hogy önök mit akarnak? Mert a mixtumokat a nép

nem érti. Az „idők és módok“ tépelyeket okozhatnak a szélsőbaloldali táborban, a mint a jobboldalit egykor Jókai riasztotta föl híres szavával: „Ugyanazt akarjuk, mit a szélsőbal, csak modorunk különböző.“ Őök mást akarnak, mint a jobboldal, de ugyanazon módon: és ugyanazt akarják, a mit a szélsőbal, de másképen. Ezt senki sem érti, ha csak azt nem olvassuk belőle: Kossuthtól a népszerűséget, Dáktól a hatalmat.

Őn hallotta valaha, hogy a bölcs a középuton jár, és ezt úgy magyarázza, hogy valami nagy bölcsesség rejlik abban, két megjelölt sarkpont közé állani és lesni az isten áldását. Boesánat, de ha a bölcsesség olyan simplex dolog volna, akkor tán nem is volna érdemes, hogy egy Tisza Kálmán bölcseségre törekedjék. A középut nem az, a mely két szélsőség között fekszik: az csak a középszerűség utja. A középut az, a mely célhoz visz, legrövidebb uton és legkevesebb akadállyal, és ezt az utat őn nem találta meg.

Őn azt hiszi, hogy rajta van, s önnnek elhiszik a többiek. Őn hivőbb, mint a nagy lélek, mely ez uton megállott s egy borzasztó perczben eltűnt követői elöl: őn halad azon az uton, melyen ő nem látott nyílást.

Őn erősebb a hitben, mint Teleki volt. De hogy hogyan jobban lásson, abban kétkedem.

IV.

Pest, febr. 10.

Uram! Áttérek az új programmra, melyet ez évi január 20-án irt alá az országgyűlési baloldali kör. Nem tagadhatom, hogy a legszelidebb magzat, melyet valaha tigrisbarlang világra szült. Göthe »Válrokonságok« című regényében van hozzá hasonló gyermek. Oly hitvesfelek gyermeke, kik egymást nem szeretik s mégis egymáshoz hivek maradnak, in corporalibus. A férj egy leányt imád, az asszony egy ifjuért eped, s e szellemi chassé-croissé plátói tartózkodása végzetesen belejátszik a házastársak legitim ölelkezéseibe. Eduárd Ottiliát képzei Saroltában, Sarolta a kapitányt Eduárdban. Gyermeük Ottiliához és a kapitányhoz hasonlít s egy vonás sincs benne kétségtelen, törvényes, igazi szüleiből.

A kritika nagy merészségnek ítélte a szerelem ezen vegytani processusát s a dolgot inkább furesáknak találta, mintsem szépnek és életrevalónak.

Csodálkozik-e ön, ha az új programmot én is fur-

csának s igen kevésbé életrevalónak találok? A Ghyczy-Tisza-párt e legujabb gyermeke nagyon hasonlít olyanokhoz, a kiknek létesüléséhez nincs más köze, mint hogy előtte voltak s önök álmaiba öntudatlanul belejátszottak. De egy vonás sincs az ujonnan születtnél, a mely a legitim, igazi szülék sajátja volna.

A tanulság ebből az, hogy a hűség is lehet hűtelenség, ha természetellenes viszonyok erőszakos föntartása vezet. Mi haszna vonul Ghyczy inkább kolostorba, semhogy a platonikus határokon túl engedje csapni Deák iránti tiltott szerelmét? S mi haszna erőszakol önfeddő arcot Irányi-Ottília ellen (l. hadjutalék megtagadását): a szeg kiüti magát a zsákból. A programm megszületik s a míg a külön hadsereg követeléséből Ottília tüzes szeme szikrázik, a lemondó mélaság az »idők- és módokról« szóló vonásokban meghatóan emt lékeztet a küzdelemre, melyet a másik eszmény kelte a pártfegyelem függönyös mennyezete alatt.

Az önök programmjából hiányzik a családi vonás: az ugynevezett tiszta personális unió. És ez a vonás, a mely nincs benne, még a legszerencsésebb, a mi benne van.

S itt álljunk meg egy kissé.

Nem kétlem, uram, hogy azok után, a miket eddig elmondani szerencsém volt, eléggé őszinte embernek tartja e sorok íróját. Lássá, hogy részrehajlatlan is va-

gyok, a mennyiben nemcsak az ellenpárt bírálatában tudok és merek őszintének megmaradni.

Mind a három közjogi párt közül, a mely országgyűlésünk keblében, fájdalom! létezik, meggyőződése szerint egyik sem használta s használja őszintén a »personális unió« jelszavát, úgy, hogy semmi fogalommal furcsább módon nem labdázta, mint éppen e látszólag oly fontos műkifejezéssel.

Hangoztatta azt Deák a kiegyezés előtti föliatokban, hangoztatták önök a kiegyezés megkötése után Deák ellenében, hangoztatja a szélsőbal mindkettőjük ellen — szemrehányásul Deáknak és Tiszának egyaránt. És mind a hárman fogalom nélküli szót hangoztattak, csak arra valót, hogy eszközül szolgáljon, de nem arra, hogy világosságot terjeszsen, mint az a jelszók hivatása.

Mert a legegyszerűbb ész is belátja, hogy két állam egy személy uralkodása alatt való létének tisztán személyes következményei nem lehetnek. Nem lehetnek soha és semmi körülmények között. Nem lehetnek még akkor sem, ha az egyik állam Európában, a másik az új világban fekszik. Nem lehetnek még akkor sem, ha mindegyiknek kormányformája oly absolut, hogy csakis a fejedelem személye kedvéért látszanak létezni; mert a fejedelem közösségét megérzik az országok közgazdasági viszonyai befelé s biztossági viszonyai kifelé. Nem lehetnek a kö-

vetkezmények tisztán személyiek még úgy sem, ha az egyik állam alkotmányos, a másik abszolút, s legkevésbé lehetnek azok, ha mind a kettő alkotmányos. Nem kell itt történelem, nem kell itt bizonyítgatás. A józan ész nem hagy kétséget, a természet örök törvénye nem enged mást, mint hogy az ily uniónak reális következményei legyenek. Ha egyéb következménye nincs, az van, hogy ily két állam egymás ellen háborút nem viselhet, tehát egymás ellen nem szövethetnek, tehát örök szövetségben van egymással békében és háborúban. Ha többet nem mondunk, ennyi tényleges közöség mellett képzelhető-e óriásibb fictió, mint ily viszonyt — bármely gondolható formában, sőt minden érintkezési forma nélkül is — személyes uniónak nevezni?

Mégis e fikcióval élt mind a három párt egymásután.

Csak hogy különbséggel. Deak kifelé hangoztatta, oly féllal szemben, a mely jogainkat tagadta, érdekeinket el nem ismerte, s a mely azonfölül, hogy a hatalmat kezében tartotta, még jogot is formált érdekeink ellenében. Midőn a bitorolt hatalom még az erőhöz a jogot is bitorolni készül, akkor a jog betűjét tartani fennen, nemcsak politikailag, hanem ethikailag helyes még akkor is, ha a betű többet vindikál, mint a mennyit birtokba foglalni physice lehetséges.

Másként használja e jelszót a szélsőbal. A szélsőbal igen is tiszta személyes uniórágondol, mikor tiszta személyes uniót követel. Teljes tudatával bir e párt annak, a mit a szó jelent és ki is akarja meríteni fenéki fogalmát. Mert a szó lehetetlenséget jelent, s fogalma a főnév tagadása a jelző által. Forró jég: azaz a jégnek elolvadása. Személyes unió: azaz az unió fölbomlása. Ünnepelesen tiltakozom a denunciálás színe ellen is; nem kívánom, hogy a szélsőbal e fölfogást szóval adoptálja vagy visszautasítsa, s bizonyos is vagyok benne, hogy az én szavaim folytán sem a királyi ügyészszel, sem a törvénnyel nem lesz dolga. Ellenkezőleg: törvénytisztelete jelének tartom, hogy törvényes jelszó alatt követi célját, melyet a hazára több érzelemmel, mint politikával üdvösnek tart. Kossuth követői idebenn nem mondhatják ki ugyanazon szóval azt, a mi Kossuth odakünn. Kossuth, ha nem jön haza, azért nem jön, mert akkor neki is el kellene ismernie a törvényt; a *pragmatica sanctio*-ból pedig a »tiszta személyes uniót« kiolvasni lehet ugyan, de a debreczeni végzést nem. De míg Kossuth már a pusztá jelszóért kénytelen kimondani, hogy neki Magyarországon pártja nincs, addig itt benn lakó kétségtelen követői elé mi nem állíthatjuk jogosan az alternatívát, hogy vagy emigráljanak s áskálódjanak kívülről az ország törvényei ellen, vagy valljanak itt benn oly jelszót, melynél fogva kötelességünk volna őket ki- vagy be-

zárni. A »personális unió« tehát törvényes jelszavuk, szinteg törvényes cél s tényleg törvényes mód, mert hisz épen a personális unió az egyetlen ut, melyen a szélső baloldali program forradalom nélkül kivihető. Ahoz nem szükséges sem az, hogy mi Ausztria ellen vagy az ellenünk támadjon, nem szükséges, hogy mi a korona jogait, vagy a korona a mieinket támadja meg: az első háboru, a melyben az egyik állam engagiroztatnék s a másik joga szerint semleges maradna, kettébontaná a két államot s a szélsőbal programja meg volna valósitva. Hogy kinek vesztére és kinek javára, arról nem akarok, nem is szükséges szólni: célom el van érve, ha önt annak elismerésére kényszerithettem, hogy mind a Deák-pártnak volt, mint a szélsőbalnak van észszerű oka, politikai raisonja s bizonyos tekintetben erkölcsi joga azon fictio fölhasználására, mely abban rejlik, ha a »tisztá personális unió«-t jelszó gyanánt hangoztatják.

De mely hatalmával az ékesszólásnak, mely érvével az elvont észnek vagy a gyakorlati politikának fog ön kényszerithetni engem vagy bárkit annak elismerésére, hogy logika, politika, észszerűség vagy jogosultság van abban, ha önök — a Deák-párt és a szélsőbal között — a personális unió hivei gyanánt szerepelnek? Hogy igazán personális nem lehet a kapocs, bizonyos; hogy annak reális következményei vannak,

nem tagadhatja; hogy megtámadott jogunk védelmére a hatalom ellenében hivatkozik rá, nem állithatja; hogy végső eredményeit, mint a szélsőbal, elfogadja, arról szó sincs; hogy kénytelenség hajtja, mint e pártot, beletakarni ki nem mondható vágyakat, ki merné állítani?

Deák paizsnak használta kifelé, akkori ellenféllel szemben; a szélsőbal pánczélnak használja befelé; fegyvernek csak ön használta, alapnak csak ön választotta, építeni csak ön kívánt a pusztá szóra, sereget csak ön tart együtt a pusztá jelvény oltalmára. Pedig nyilvánvaló, hogy nincs értelme, mert az bizonyos, ha a személyes uniónak egyáltalán elismeri gyakorlati következményeit, akkor ön csak oly hive a personális uniónak, mint a Deák-párt.

De, mondhatja ön, szó körül forog a vita. Vannak fontos különbségek a kapocs módzataiban s bármint nevezzük is a kapcsolatot, személyesnek vagy reálisnak, mi azon változtatni akarunk, mert a mai kapocs szoros, káros, veszedelmes. »Akarunk külön hadsereget, akarjuk a delegáció megszüntetését, akarjuk« sath. ut supra.

Teljesen méltánylom ez ellenvetést és lesz szerencsém azt legközelebbi levelém tárgyaul választani. De egyre — mintegy átmenetül — már most is érdekesnek tartom az ön és elvtársai elfogulatlan figyelmét irányozni.

Ha tagadhatatlanul igaz, hogy a jobboldal és az ön pártja csak a kapocs módja és mértéke körül térnek el, s szintoly tagadhatlan, hogy van párt az országban a mely kapesot egyáltalán nem akar: közjogilag is helyesnek, logikainak, az ország szükségeiből folyónak ismerhető-e oly pártalakulás, melynél fogva a kapesot merőben tagadó rész együtt küzd a kapesot csak másitni törekvő részszel a harmadik ellen?

Más szóval: ha csak az ügy volna a döntő, oly óriási elvi különbség mellett, milyen a szélsőbal és balközép között közjogilag főnforog, s melyhez képest a jobbot a balközéptől választó űr eltűnik, lehetne-e más közjogi párt, mint jobb és szélsőbal?

Bizonyára nem. Itt tehát nem az ügy a döntő; hanem

De jövőre.

V.

Pest, febr. 17.

Uram! Nem állítottam, hogy a delegáció és a hadsereg kérdése lényegtelen. De állítottam, hogy nem közjogi, hanem politikai természetű. Ebből nem az következik, hogy e kérdésnek végkép le kell tűnni a napirendről; hanem következik, hogy fontossága csak saját természetéből s az ország általános helyzetének szempontjából becsülendő s nem az alapjogok, nem az alkotmányos elv mindent megelőző tekintetéből. A mint a napirendhez való hozzászólás megakasztja még a folyamatban levő ügy vitatását is, úgy az alkotmányjogi kérdés, ha valóban az, helyesen akaszt meg minden reformot s a folyó politika egész napirendjét. Ha tehát jogi kérdés volna a delegáció és a közös hadsereg eltörlése, akkor nem viszonylagos, hanem abszolút fontossággal birna s önnek joga volna arra, a mire most csak kedve van: hogy positiv belmunkákról hallani se akarjon, s mindaddig közjogi alapon tartson együtt pártot, míg az alkotmányosság kérdése meg-

oldva nincs. Anglia történetében volt esztendő, midőn a pártok azon egy kérdés körül csoportosultak, érvényes-e Middlesex kerületének választása s volt-e joga a háznak azt nemcsak megsemmisíteni, hanem a megválasztott Wilkes helyébe Luttrellt, a kisebbség jelöltjét fogadni el képviselőnek. Ime, igazolási kérdés — a delegáció s hadsereg ügyénél annyival csekélyebb — pártokat alakít, országos mozgalmat indít, s kormányt megbuktat. Miért? Azon igen helyes okból, hogy jogi, államjogi kérdés volt, érintő az alkotmányos elv legbelső életidegét azon egy tekintetben, hogy a parlament kiváltságai felette állnak-e, vagy alatta a nép alapjogainak? Ezen összefüggés nélkül a Middlesex-kérdés semmit sem jelentett s Grafton herczeg megbuktatását nem eredményezte volna.

Ön sem fog, tisztelt uram, kormányt buktatni a delegáció és a külön hadsereg kérdésével. Azok nem bírnak általános elsőséggel, de nem is mutatnak magukban égető jelleget az ország létkérdésére nézve. Égetők lehetnek azok önre nézve, mert csak ezek alapján tartatható együtt pártjának mostani szervezete, a melyet ön többségre akar nevelni az idők, módok és eszközök segítségével; de nem égetők az országra nézve, mely úgy látszik könnyebben nélkülözi az ön kormányzatát, mint ön az ország kormányzatát. Bevallom, hogy merész föladat, önt erről meggyőzni; de mint hazafi és gondolkozó ember ön nehezen mondhat ellent, ha fölhivom, hogy

kegyeskedjék velem egy pillantást vetni ez ország helyzetére, mely egyedüli szempont lehet annak megítélésére, vajjon legfontosabb és legsürgősebb érdekeink-e azok, melyeknek kedvéért az ön pártja létezik.

Elővélemény és pártszempont félredobásával tekintvén Magyarország erkölcsi és anyagi helyzetét, találunk egy sereg jót és egy sereg roszt. A jót illetleg ön sem tagadhatja (programja sem teszi), hogy azt legnagyobb részt a kiegyezés létrejöttének, ha nem is módjának köszönjük; a rosztól én vállalkozom bebizonyítani, hogy azon a delegáció és a közös hadsereg fészegetése nem segít, hanem csak ronthat.

A meglevő jóról hallgatok, mert nem akarom erőszakolni az ellenzéki természetet, mely ettől borzad, mint a gonosz a szentelt víztől. Meg vagyok győződve, hogy nem okozok annyi keserőséget azon rossz kiemelésével, a mit önök okoztak, mint azon jó elszámolásával, a mi tagadhatlanul létezik. Önök úgy vannak ezzel, mint minden jövődőségi muzsikussal: ki nem állják a harmoniát. Mint szakember bizonyosan ismeri az egyszerű karnagy történetét, ki egy Wagner-féle szerzeményt gyakoroltatott zenészeivel. A hegedülés legjavában félbeszakítja embereit: «Halt, meine Herren, da muss ein Fehler sein: es stimmt.» Önök annyira megszokták a disharmoniát, hogy az összhang kellemtelenül üti meg füleiket, s mihelyt rendén megy valami — mint például a delegáció — ön fölemeli ütem-

botját: Abbahagyni, újra kezdeni, hiba van: esstimmt!

Nem bántva tehát a fényoldalakat, melyeket az önök politikája csak tagadhat, de hála istennek, el nem törölhet: negatív természetének meg fogom szerezni azt a gyönyört, hogy csak a bajokat számlálom föl, melyek Magyarországon a hazafias sziveket nyugtalanítani s ellenségeinket megörvendeztetni alkalmasak.

Egy pillanatig se tartson optimistának. Sulyos, bajos válságban látom hazánkat kifelé, befelé. Napjai biztosak — a készületre, de évei terhesek a vésztől és a kétely ködétől. Vajha oly feketének látná helyzetünket ön, mint én és velem minden gondolkozó deák-párti ember: nem hiszem, hogy akkor leveleznem kellene önnel, hogy megértsen.

Beléptünk hivatalosan az európai államok társaságába, de még nem vagyunk benne otthon. Mint minden más társaság, ez is nem akkor ismeri el valósággal a jövevényt, mikor bemutatják, hanem csak akkor, mikor magának volt alkalma magát bemutatni okos szóval és imponáló tettel. Ellenei és ellenszenvesei már akkor vannak, mikor belép, barátai csak akkor lesznek, mikor beszélt és cselekedett, mikor megmutatta, mit tud és mit bír, és menyynyiben számíthat rá, a ki támaszkodni akar rája. Tartózkodás itt mitsem használ, hallgatás itt nem bölcsesség: mert a társaságban érdekek küzdenek s a ki nem létezik, annak

érdekei fölött megalkusznak a létezők. Bárgyu vigasz, hogy nincsen ellenségünk; vak félelem, hogy ellenségünk támad. Már létezésünk bűn, mely ellenséget támaszt és az államtársaságnak is vannak tagjai, melyeknek nem tetszik az orrunk. De ha mindenki ellenségünk volna is a társaságban és csak egy jó barátunk: állásunk biztosabb, mint ha sem ellenünk, sem barátunk nincsen. Pedig nincsen. Nem is lehet, mert belépésünk óta se nem beszéltünk, se nem tettünk. Nem mondom, hogy kellett volna, mert az első szó és az első lépés nagyon megfontolandó. Csak azt mondom, hogy állásunk bizonytalan az első győzelemig, akár politikai, akár katonai téren kelljen is aratnunk.

Ebből láthatja ön, hogy nem vagyok orthodox a deák-pártiságban: mert ha az volnék, állitanám, hogy van egy jó barátunk a kit Andráshy Gyula szerzett nekünk, és ez a mindenható német birodalom. Nem állítom, mert részemről nem is hiszem, hogy jó barátot bizonyos erőnyilatkozás nélkül szereznünk lehet. De egyet kérdezek öntől, a mire a választ megadja maga a logika. Ha rákerül a sor az első nyilatkozásra, mely mivoltunkat tudatja smelytől a formai bemutatás után a tényleges elismertetés függ: hiszi-e, hogy e szó hatalmasabb lenne az által, hogy csak Magyarország szavának vétetnék és kétségben hagyná, hogy az Ausztriáé is egyszersmind? Vagy a kettő azonosságát föltéve, hiszi-e, hogy több bizalmat és hatalmasabb szövetségest

szerezne, ha két diplomatiái küldött két külön kormány nevében mondaná ki azt, a miről mindegyik csak felében állhat jót? S hiszi-e, de őszintén, hogy a mai viszonyok szerint kötne valaki e monarchiával oly szövetséget, melyről tudja, hogy azt Magyarország ellenzi és önkényt nem támogatja? S hiszi-e, hogy akkor, midőn Ausztria és Magyarország külügyminisztere egy európai actiót véghez viend, Magyarország kevésbé lesz elismerve, mint ha pd. Magyarország is és Ausztria is, mert két kicsiny hatalmat képviselnek, hallgatni lenne kénytelen?

Bármint nézze a dolgot, és bárhogyan igazodjék el ezen suppositiókon, azok elvégre is suppositiók: de a való, a kétségtelen, de sok kétséget okozó való az, hogy még az első szót ki nem mondtuk, még Európában jó barátunk nincsen. És e közben, mely ránk nézve a lét vagy nem lét válságát jelenti, egy háboru dübörgött végig Európa derekán, melynek nagy következményei vannak. — Az európai egyensúly nem létezik; a társaságnak, melybe léptünk, társalgási szabályai, százados hagyományai épen most fordultak föl fenekestől. Censur uralkodik a nagyhatalmakra nézve: az egy millió katona censusa. Ily kor az, melyben ön a meglevő hadsereget megsemmisíteni — nem, szóljunk kiméletesen: — melyben nekünk új hadsereget teremteni vállalkozik. Valóban, uram, ne csodálkozzunk, hogy a játékbarlangok kiirtása oly nehezen

akar sikerülni. Hozzá kell szoknunk a gondolathoz, hogy a baj a nemzeti jellem fogyatkozásában fekszik, különben nem lehetne az országban párt, mely — legjobb akarattal, mint a családapa, ki fényes szerencsét kíván biztosítani övéinek — lutriba tenné az országot.

VI.

Pest, február 20.

Uram! Ez ország belső bajai, melyekre most át-
térnem kell, oly számosak és sokfélék, hogy teljességre
teljességgel nem fog igényt tarthatni jegyzékem. Még
kezdeni is bajos volna ily választék mellett, kivált mi-
kor oly közel fekszik a csáb, hogy önön magán kezdjem
a lajtsromot. Azonban szerencsére, vagyis inkább sze-
rencsétlenségre van egy belső bajunk oly szembeötlő,
s még önnél is annyival nagyobb, mely mulhatlanul
az elsőséget követeli, s e belső baj tulajdonképen külső.

A nemzetiségi kérdést értem, az oly ellenzék léte-
zését, a mely még távolabb áll a kormány álláspontjától,
mint a szélsőbal, tehát még kétszerte távolabb, mint
az ön vezérsége alá jutott hazafiak, s melynek mégis
az ön pártja lételéből esett meritenie a bátorítás egy
bizonyos fokát.

Távol vagyok a nimium demonstrandi hibájától s
igy eszem ágában sincs azzal vádolni az ön párthiveit,
hogy szándékosan bátorítsanak egy Babest, vagy rö-

vidlátásból szövetkezzenek egy Mileticesesrel. Azt is világosan belátom, hogy céljainak öntudatával bíró párt nem tartóztathatja magát józanul haladásában az által, hogy ugyanazon uton halad vele egy töredék, mely más célhoz remél jutni. Azért, hogy hazafiatlan ellenzék létezik, minden hazafias ellenzék létjogát tagadni csak igazi mameluknak lehet eszejárása.

Csak hogy itt a viszony egészen más, nem qualitative, hanem quantitative. Az ön pártyja roppant önámításainak legnagyobbika az a hit, hogy a Miletics-Babesféle irány képviselői egy csekély, eltűnő töredékét alkotják csak a »közjogi oppositiónak.« Nem úgy van, uram, önök a töredék s azok teszik a nagyobb hatalmat, melynek önök akaratlanul szolgálnak minden lépéssel, mely az ország új jogalapját ingataggá teszi. Fölhasználni csak a gyöngébbeket lehet, s ön nem fogja állithatni, hogy a panszláv eszme gyöngébb önnél, mikor közel jövőnk egyik legválságosabb kérdése épen az, vajjon egész Magyarország erősebb-e a panszláv eszménél?

Igen is, uram, ez a kérdés és ez igazság kimondását, bármint sértse is Magyarországunk önérzetét, nem szabad többé halasztani, ha azt nem akarjuk, hogy a nemzet a jóságos istenre bízva, átaludja a legnagyobb válságot, mely megmaradása fölött dönteni fog. Igen is, uram, a nemzetiségi oppositiónak egy bizonyos áramlata kétségtelenül több híveket számlál és nagyobb

erővel bír, mint a magyar balközép a szélsőballal együtt, s az egyetlen remény csak az, hogy még el fog válni, vajjon erősebb-e az összes magyarságnál?

Miért? Azon igen egyszerű oknál fogva, hogy a magyar baloldalnak csak Magyarországon, a magyar Deák-pártnak csak Magyarországon és Ausztriában, de a nemzetiségi ellenzék bizonyos irányának Magyarországon is, Ausztriában is és még azonfölül a külföldön van tábora.

Ugy van, uram, hiába volna azt takargatni: a nemzetiségi kérdés külső kérdés; a mi belügyi része van, az nem is kérdés, azt még egy baloldali miniszterium is megoldaná. A belpolitika bölcseségének netovábbja legfőlebb odáig terjedhet, hogy a belbaj ne táplálja a külsőt: de hogy az egész nemzetiségi seb belülről legyen gyógyítható, azt senki sem hiheti, a ki gondolkodva olvas ujságot. A legönérzetesebb ember Magyarországon: maga Irányi Dániel sem hiszi, hogy kigondolhat oly belső reformot, a mely pacifikálná Mileticset és hiveit. És ez igen természetes; mert a nemzeti oppositio nem belülről támadt, különben organice támadott volna. A legképtelenebb dolgok egyike volna, hogy oly elemek, melyek nyugodtan megvoltak velünk, mikor a magyarság kiváltságokkal uralkodott és velük egyenlők csak a jognélkül-valóságban voltak parasztjaink: maguktól kezdjenek kivágyakozni a hazából és türehtlennek találni az együttlétet

attól a percztől fogva, a mikor a nemesi kiváltságokkal a mesterséges hegemonia egész fegyvertárát leraktuk és a continens legszabadabb községének egyenjogu polgáraivá tettük a nem-magyar-ajku lakosokat. Az orosz kormány elutasította magától legujabban a panszláv eszmét: de az orosz nép nem utasította el s az egyletek nem oszlottak szét s a száz meg száz titkos fonál nem szakadt el, a mely Oroszországból, Csehországból, Romániából, Szerbiából táplálja a mérget — mesterségesen, de szakadatlanul. Már pedig, ha belső bajt külső szerekkel próbáltak is gyógyítani, de a külső sebnek a belső szerek csak lázát enyhithetik, s a legbotorabb orvos az, ki pilulákat rendel a sebesültnek, még mielőtt nyílt sebet bekötötte volna.

És most, uram, ha beismeri, a mint hiába is tagadná, hogy a nemzetiségi kérdés fontos oldala kifelé nyulik az ország határain, fontolja meg egy pillanatra, hogy ily helyzetben mit jelent egy tekintélyes magyar pártnak közjogi alapon való létele?

Jelenti, uram, igen egyszerűen azt, hogy éppen azon oldal felé akarják fedetlenül tartani az országot, a merre legjobban ki van téve a veszedelemnek. Mert a mily kétségtelen az, hogy az ország minden törvényei, integritási és históriai jogai daczára a nemzetiségi kérdés külügyi kérdés: oly kézzel fogható, bár önök által soha meg nem fontolt igazság az is, hogy az osztrák-magyar monarchia létalapjának minden lényeges meg-

ingatása Ausztriában nem vonhat maga után mást, mint a foederalismust.

E megingatás nem fog bekövetkezni, mert az ön pártja nem fog többségre vergődni s ha fogna is, ott volna az idők és módok üdvös klauzulája. Én nem is a pálya végétől akarom önt inteni, mert odáig nem is fog juthatni, hanem attól, a mit még a cél elérése nélkül is az irány eredményez, melyen ön nagyon is ordrekész zászlóalját évek óta vezényli. Ez az irány a lehető legboldogtalanabb oly országra nézve, melynek egy oly csatakész küllellensége van, mint milyen a panszlavizmus: függő bentartása az ország bázisának, mikor maga az ország a létküzdelemnek mehet eléje. Ausztriához való viszonyunk, a legszűziesebb unio szempontjából tekintve, legalább is külügyi hérdés: a szláv kérdés is az. De az első egy darab időre meg van oldva, és senki sem kényszerít bennünket, hogy bajlódjunk vele; ellenben a másikat naponkint élénk állítja, újra támasztja a nyughatatlan ellenség. Már most kérde, a hazafias népek történetének melyik oldalán talál ön példát arra, hogy lett volna párt, mely háborut keres egy békén levő szomszédal, mikor van a hazának szomszédja, mely mindennap kínál háborut? Ha pedig azt hiszi, hogy békén végezhetné Ausztriával azt, a mi végzendőnk van: szükséges-e, okos-e Ausztriával előbb végezni, mint amazokkal? Magyarország nem érzi szük-

ségét, s a ki félti Magyarország jövőendő éveit, bizony nem Bécestől félti, hanem mástól.

De ön Bécs felé néz csupán, mereven és szakadatla-
launl, talán még sem azért, mert onnan várja a minisz-
terelnöki tárczát, hanem azért, mert onnan jószolt ziva-
tart s minden áron onnan vár egy veszedelmet, mely-
től ön megmenthesse a hazát. A haza köszöni a jóaka-
ratot: de jobb hasznát vehetné önnek, ha nem nézné a
veszedelmet valahonnan, hanem látná, a hol van.

VII.

Pest, febr. 29.

Uram! Bizonyos szerek beadására a lázmentes napokat szokás választani, s így nem fogja ön csodálni, hogy a névtelen levelek írója néhány nap óta hallgat. A mi az ön pártjában egy idő óta történik, az nem egyéb egy hosszú belforrongás kitörésénél s nem hinném, hogy akkor, midőn a tagok lezsibbadnak, minden láztól ment legyen a fő. Azonban a javulást — úgy látszik — mind a ketten hiába várjuk; a baloldalon a szakadás többé nem baj, hanem kezd állapottá válni, s ha nem sietek, attól kell tartanom, hogy leveleim tovább tartanak, mint a balközép.

De a válság, mely az ön pártjában dul, igen csekély azon belső crisishez képest, melyben a magyar nemzetet látom, s azért méltó föladat minden körülmények közt, válságos helyzetünk rajzát kiegészíteni s a jó hazafiak és gondolkozó fők figyelmét, mindenekelőtt pedig az önét tulajdonképeni bajainkra irányozni. Mert vallja be, uram, hogy elég sokáig volt ez ország

kiterítve a klinikán, hol tudós vitatkozásokra szolgáltatott kimerithetlen tárgyat. Ideje, hogy megszűnjünk érdekes esetnek lenni, s hogy az összeveszett doktorok hagyják egymás kezében a parókát és kérdjék a patientstől, hogy mikép érzi magát?

Bizony nem igen jól; bágyadtan és kedvetlenül, bizonytalan lépéssel, zugó fejjel, a vérszegénység minden jeleivel.

Az ember azt hinné, hogy nemzet, mely annyi küzdelem után ura lesz önmagának, mindenekelőtt az erők pezsdülésében törjön ki s adja visszafojtott életének robbanó jeleit. Ebben nem is volt hiány; de a politikai mézes idők lefolytával mindnyájan ugy érezzük, hogy — közönségesen szólva — meglehetősen kipuszkáztuk magunkat. Ki-ki a maga módja szerint s a maga szemüvegének színeiben ugyanazt a képet látja az országban: a tétovázás, a határozatlanság, a meddőség hangulatát. A megrögzött baloldali kedvetlenül tér vissza a vidékről és a helyzetről a maga módja szerint ugy referál, hogy a közösügyes politika erkölcstelenítő hatása alatt apathiába süllyedt a lelkes magyarság s maholnap lehet tőle miniszter, akár ön, akár Sennyey, csak neki hagyjanak békét a politikával. Az ó-hitü deákista örvend, hogy a miniszternek vagy a pártvezérnek oly hírt hozhat, miszerint a nép megunta a közjogi vitát és megelégedéssel fizeti adóját a hazafias kormány pénztáraiba. Mindketten helyesen látnak, de mind-

ketten rosszul értelmeznek. A nép nem apathikus, de a nép nincs is megelégedve. Szó sincs róla, hogy bármely kormányt megtérne maga fölé, de abból sincsen semmi, hogy valami szívbeli, határozott vonzalommal ragaszkodják épen a meglevő kormányhoz. Ellenkezésben önnel, a ki azt hiszi, hogy az ország csak egy férfiura vár, kinek kezébe örömmel adná a kormányrudat, de ellenkezésben a kormánypárti optimismussal is, mely a hangulatot a föntartási irányra legkedvezőbbnek itéli, én olyannak érzem a közvélemény áradatát, mely fenyegető minden meglevőre nézve és kedvező minden változásnak. Megítélheti ebből, hogy mily magtalan és ügyefogyott, s az ország valódi szükségaitól mily távol eső az oly ellenzék, mely még ily helyzetben is nem proselytákat csinál, hanem schismatikusokat.

De nem csoda, mert ha ismerjük a nép helyzetét és hangulatát, ezer szükségét és baját, egész nagyságában megbámuljuk a leleményességet, melylyel ön, uram, kitalálta azt az egyet, a mi a népnek nem kell, azt az egy változást, melyet nem ohajt, azt az egy börtörséget, melyre nem képes, azt az egy elbizakodást, melytől legtöbb véres lecke gyógyíthatta meg a magyarokat, és ezt az egyet foglalta programjába.

Mi az a belső válság, melyben vagyunk, melyet mindnyájan érzünk s oly kevesen akarunk megérteni? Sem apathia, sem fölforgatási viszketeg nem bántja a

magyar népet. Hanem bántja egy régi ellentét, a mely életcélja és életmódja között uralkodott, és melynek belső küzdelme képezi fajunk történetének vérvörös fonalát. Oly országban élünk és oly nemzet vagyunk, mely nem ugyanazon eszközökkel tartható fön, a melylyel az ország a nemzetnek s a nemzet az országnak szereztetett. A kard, mely nem akar ekevassá lenni: ez volt századokon át a mi végzetünk. Török, tatár, német a költő ajkain személyesítik mindazt, a mi pusztított hazánkon: de a politikus legérzékenyebb veszteségeinket nem a háboruk dulásáiban, hanem a béke örökös mulasztásaiban fogja keresni. Hogy a békében sohasem erősödünk s fölemelkedésünket soha sem böles törvényhozó, hanem vitéz és diplomata vezérek jelentik, az jellemzi azon nemzet történetét, mely mint hódító jött és mint hódító élt akkor is, mikor már nem volt hódítani, de igen is veszteni valója. Az egyetlen király, kinek belső reformokat köszönünk, a ki közgazgatási és védelmi szervezetünket — félezredévre! — megalapította, ugyanaz volt. a ki idegen népeket hívott országunkba, hogy végezzék az ország háztartási teendőit. A magyar nép megmaradt földesur-fajnak, s kivétel csak azok voltak, a kik a földesur szolgálói voltak. A nemesség emlékeken tengődött, s nem hogy gazdagodni és erősödni igyekezett volna magától, büszkeségét addig tengette katonai rendeltetésével, a mig erre

is elégtelenné nem vált s a magyar Mátyásnak önlángelméjén kívül pénztárából kellett meritenie a seregeket, a melyek a nemzet hírét újra fényessé tették Európa előtt. Ne ámitsuk magunkat sem eredendő hősiségével fajnunknak, mely a nemességben, sem munkaerejével, mely a pórokbán nyilvánult; a katonáskodásban századokon át nem haladtunk, hanem hanyatlottunk, a munkáló osztályt pedig a kényszer hajtotta a megélés határáig s a mi haladt és gazdagodott, az csak a nagyon csekély, de elszigeteltségében is erős elem volt: a polgárság.

Következett 48 és annak legdicsőbb ténye, megalapítása egy magyar polgárságnak, mely millió ujonczot nyert egy napon. De mintha az ellenséges erők ármánya érezte volna, hogy ezektől függ a magyar faj létele, megtelepedése, kiirthatlansága: minden összeesküdött, hogy polgárujonczaink ne tanulhassanak az új hivatásba, mert a háboru hívta őket mind a magyarok régi mesterségére. És e háboru dicső volt és ragyogó; dicsőbb Etele sáskajárásinál, ragyogóbb, mint a Hunyadyak csatái. A magyar nemesség insurrectiói már mosolyt keltettek a világon: de a nemes magyarság insurrectiójának a világ emelt kalapot. Mi volt az új erő, mely e csatát vivta? Democratia, új eszmék, egyenlőség, forradalmi epidémia a forradalomtól lázas Európa egyik tagjában? Nem, ez a jelszó édes keveset hatott volna, mert hiszen nem is e jelszó alatt kezdetett a harc, nem forradalom volt az, hanem önvédelem: vé-

delme egy fölzavart polgárnépnek, melynek ujult kedvét a szabad munkához fölriasztotta és harczy hévvé dagasztotta az ármány. Ezt kellene önnek megértenie, földesura Biharvármegyének, hogy tudhassa, miképen kívánja e nép ma, a diadal után kiaknázni nehéz győzedelmét. Azért, hogy dicsőn verekedett meg a zsarnoksággal, nem szükséges és nem is üdvös, hogy folyvást a zsarnoksággal verekedjék. Itt az ideje, — ezt érzi a nép, — hogy kévéket arassunk és ne koszorukat a véráztatta mezőkön, s hogy honföntartó magyarokká legyenek valahára a honszerző magyarok. A földesuri insurrectionnak vége, s a mig béke van, a polgárság vivja eredményes csatáit.

De e polgárság nem alakulhat: megvan a szükség, megvan az anyag, megvan a cél, de hiányoznak a jegeczedési pontok, hiányoznak a vezérek.

Ez érzés az, mely kedvetlenné és zavarttá teszi a nép hangulatát. A vezérek, a kik élén állanak, győzelemre vitték és kinyerték bizalmát és háláját; de a győzelem csak az ország kül-határáig terjed s ezeken belül nincs, ki vezérelje őket, vagy ki vezérlete iránt már kinyerte volna a bizalmat. A mi jelszót ez irányban 48-ban hallottunk, védszövetség, gyáripar, nemzeti bank stb., annak nem volt reális tartalma, az politikai fegyver volt, nem polgári érdek, tüntetés, és nem munka. Önök, a meglevő pártok élén, közjogi állásunkról disputálnak és mikor igazságszol-

gáltatásról, közigazgatásról, a polgári létel alapjairól van szó, a közösügy és a quóta argumentumait verik egymás fejéhez. Az oly kiválóan, gyakorlati elmék, milyen Lónyay és Kerkapoly, kénytelenek önnel arról feleselni, hogy a kiegyezés okozta-e eddigi gyarapodásunkat, mikor arról van szó, hogy a jegybankügy rendezésével mikép lehet legjobban megvédeni zsenge jólétünket. Hogyan támadjon így a népben biztosság az iránt, hogy vannak vezérei a munkásság uj körében, a melyből egyedül merithet uj erőt az ország és európa polgárjogot az árva magyarság? És hogyan fejlődjenek egyáltalán polgári erők és munkaértő vezérek?

Ön azt fogja mondani, hogy ha a kor és a szükség áramlata ily irányban indul, a vezérek önmaguktól fognak találkozni. Hiszem és vallom. De egy kis bibéje van a dolognak, a mely nem engedi, hogy gondolkozó magyar ember ezt is az ur isten napfényére és esőjére bizza. Ez az, hogy a vezérek kétségkívül meg fognak születni és a mozgalom meg fog indulni: de nagy kérdés, hogy a vezérek magyarok lesznek-e és a fejlődés nemzeti?

Mert ne higgye ön, uram, kire egy nagy megye vezérsége örökségileg rászármazott, hogy a traditió oly hatalmas a mai Magyarországon, mint volt évszázadokon át. Mindazon erők közül, melyek a hagyomány alapjait megingatják, nem a divat, nem a fölvilágosodás, nem a tudomány a legerősebb, hanem az érdek.

A polgári fejlődésnek pedig érdek az alapja. Az iparosok gyűlése nyitott könyv, melynek lapjain ön olvashatja, hogy ma még a tekintély járja, de holnap a hozzáértés következik. És e hozzáértés — ez a testünkön a nagy seb — a magyar értelmiségben nagyon gyöngye és még nem is indult örvendetes fejlődésnek.

Tagadja, uram, ha körültekint a parlamentben, hol a magyar értelemnek és gyakorlati tudásnak essenciája volna együtt, tagadja, hogy ott négyszáz emberre, a ki mindenhez ért, alig esik negyven, a ki valamihez értene. Tagadja, hogy akkor, midőn a becsvágy hatalmas emeltyűje lehetne annak, hogy minden tehetséges magyar ember szakmára fordítsa idejét és erejét, ön oly pártot tart együtt, hol a véresszáju szidalom, a holdkóros panasz és a sekély frázisgyártás miniszteri tárczát ígér, mihelyt az az egy érdeme van, hogy az ország jogalapját támadja meg?

Ime, egy vallomás, mely tapasztalhat általam több ízben sértett önérzetére. Egy szempontból nézve, nem tagadom, hogy az ország óriási többsége ön mellett van. A műkedvelők országa vagyunk, s ha szertelenözünk nem találunk száz magyart, aki a maga helyén van. A többi mindegyik dologhoz úgy ért, mint a másikhoz s képes egyszerre kandidálni mérnöknek, birónak, tanfelügyelőnek és patikárusnak, jószág- és színházigazgatónak egyaránt. Az univerzális geniek óriási többségben vannak közöttünk s ennek a többségnek ön természetes vezére.

Ha ez az a többség, melyet ön vár a legközelebbi országgyűléstől, akkor jól szerkesztette programját: mert csak az ily többség az, mely országos ügyekbe bele mer kapni, mikor három csekélységgel nincs tisztában: az idővel, a móddal és az eszközökkel. És ha ily programra nem gyűl össze a legóriásibb többség, mely valaha parlamentben uralkodott, én nem tudom máskép magyarázni, mint hogy nem ismertek rá a jel-szóra, mert nincs elég népszerűen kifejezve. Fogadja meg, uram, a jó tanácsot s elhagyva az »idők és módok« elvont fogalmát, írja ki világosan:

»Akarom mindezt — nem tudom, mikor és nem tudom, hogyan.«

Erre összejönnének mind a dilettánsok s e többség egy igen nagy hasznot tenne az országnak. Együtt lát-nók valaha mindazokat, a kikre nincs szükségünk s egy új országgyűlésre tudná a nép, kit nem kell választania, ha műkedvelőkre nem akarja bízni jövőjét.

VIII.

Pest, március 7.

Uram! Mielőtt elszórt leveleimhez ez utolsót csatolnám, illik azoknak rendszertelen voltán egy kis összefoglalással segítenem.

Kifejtettem, hogy a jelszót, mely pártjának lételt adott, a tiszta personális uniót, az új program elejtette.

Megmutattam, hogy ön és hivei az ország jogalapját, önállását és állami souverainitását a 67-diki alku által csorbitottnak nem találhatják.

Megállapítottam, hogy a fundamentalis jog kérdése így kiesvén, az ön pártjának közjogi követeléseai abszolút elsőséget az ország más ügyei fölött nem igényelhetnek, s az ön idő- és módhoz kötött programja szerint valósággal nem is igényelnek.

Vizsgáltam, vajjon az ország európai helyzete és belállapota olyan-e, hogy politikai, czélszerűségi szempontból teszi elsőrendűvé azon kérdéseket, a melyeken az ön pártjának különállása nyugszik: s úgy találtam,

hogy e kérdések kitűzése nemcsak, hogy nem enyhítheti meglevő bajainkat, de sokat azok közül még mérgesít, még többet a mulasztás veszélyes állapotába szorít.

Mindezen szempontokat fejtegettem, meglehet, hogy nem nagy erejével a dialectikának és államtudománynak s nem oly meggyőzően, hogy az ellenkező véleményűeket magamhoz vontam volna; de bizonyára elég törekvéssel arra, hogy senki jó hiszemmel nem állithatja, miszerint e levelek tisztán személyeskedés céljából irattak és a tárgyi irányt nélkülözik.

De arról ismét nem én tehetek, ha az objectiv vizsgálat végeredménye azon személyes állításhoz vezet vissza, melyet nem haragból és becsmérélsből, hanem meggondolt s megérlelt meggyőződésből helyeztem e levelek homlokára: hogy t. i. az ön pártja csak az ön kedvéért létezik.

Mert ha áll, a mit tárgylagos uton bizonyítottam, akkor az országnak ily programmu pártra szüksége nincs. Jogai nincsenek megtámadva s önök e jogok védelmével foglalkoznak; politikai szükségei közül a legégetőbbek nem azok, melyeket önök előtérbe tolnak. Ha tehát ön mégis megmarad a párt fejének és föntartó lelkének, tiszta dolog, hogy nem az országnak, hanem önnek van szüksége a balközép lételére.

Beismerem, uram, hogy e tétel erős, és — ha igaznak elismertetik — igen alkalmas arra, hogy ártson az ön

jelen politikai állásának; de tagadom, hogy ellenséges volna ön iránt, tagadom, hogy gyűlöletből, becsmérlésből, irigységből eredne s tagadom, hogy sérthetné önben a hazafit és kicsinyelné azon tehetségeit, melyekkel a nemzet javához hozzájárulni hivatása van. És bebizonyítom, hogy a mit sérthettem önben, az csak az önérzet beteges oldala, a hiuság lehet, s a mit elérni remélhettem, ha nézeteim elfogadtatnának, nem az ön lehetlenítése, hanem ellenkezőleg az, hogy lehetségessé váljék. Szabaduljon egy pillanatra azon hittől, hogy csak az elfogultság láthat önben hibát; s gondolja meg, hogy a hizelgés tönkre tett már önnél fényesebb elméket is. A holdnak is van udvara, mint önnek; s ez udvar körül jól érzi magát sok apró csillag, s az ég királyának zengi a kölcsön fényű égi testet, melynek sugára elég gyenge arra, hogy ők is pislogtathassák mécsvilágukat. Meddig fogja nekik elhinni, hogy önnek saját fénye van, és külön rendszere, mely független a napjárástól? Ne higgyen sokáig, mert közeledik az utolsó fertály és soványodik a dicsőség.

Hallgasson rám féltékenykedés nélkül: én a napban nem riválist akarok önnek állítani. A közös nagy forrást értem alatta, melyből minden hazafiui dicsőség származik: a közjó az, a minden színeket egyesítő salus reipublicae. Belőle meritette világosságát Deák, lángoló melegét Kossuth. De a ki független akar lenni az ő büvös vonzalmától, a ki a közvélemény áramlatát kerüli

csak azért, hogy elsőrendű csillag lehessen, az zavarhatja mint tisztókös a rendszert egy ideig, hogy vést hirdessen banyáknak és gyermekeknek, de fénye mulandó lesz s nyomtalan tűnik el uszályával együtt, bármily hosszú volna is az.

Ha azt akarom, hogy álljon be valahára közügyeink rendszerébe, becsmérlem-e igazi értékét? Bizonyára az ellenkező áll. Ime, tíz éve szertejár az ön neve a hazában a legismertebbek közt, tíz éve visz ön politikai szerepet. Tekintsen vissza évtizedes munkájára és kérdeje önmagától, hogy mi van meg belőle? Sikerben, elismertetésben — ha hizelegni akar magának — ott áll, a hol pályája kezdetén, s a külső hatás hiányaért nem kárpótolja egy tény, a melyet létrehozott, egy baj, melyet meggátolt, egy eszme, melyet elhintett vagy terjesztett. Tudjuk azt mi közönséges halandók is, hogy a nagy emberek nem mindig koruknak élnek, s hogy nem szabad föladni nagy eszmét, ha nincs is, a ki megértene. De az eszme, a melyért ön magát a dolgozók köréből száműzi, nem oly külön valami a Deák-féle kiegyezéstől, hogy nagynak volna mondható, s ön sem fog több nagyságot vindicálni magának, mint eszméjének. Mire való hát megfosztani magát a legkéjesb és legnemesb emberi ösztön, a teremtsi ösztön kielégítésétől? Miért működik ön legbuzgóbban azon, hogy elzárjon magától minden utat, mely működési körhöz vezetné? Mert nem szorgalmát tagadom én, hanem med-

dőségét állítom, és állítom azt, hogy nincs Magyarországon ember, a kinek több dolgot adna a dologtalan-ság, mint önnek.

És nem képességét tagadom, hanem universalitását, a nagy látást, a fenkölt gondolkozást, az ihletet, mely nélkül valaki egy ország egész sorsát bizonyos rendszer útján nem kezelheti. Szóval: tagadom kormány-elnöki képességét. De viszont állítom, hogy egyes tárca administrationális ügyeit kitűnően vihetné s hogy annak, miszerint ön ily módon valahára értékesítse tudományát és erejét, semmi elvi különbség nem állja útját, mihelyt ön azon önmegtagadás erejével bir saját pártjának megmonni: »Uraim, a mi napirendünk ki van merítve, az tilést fölsozlatom.« E helyett ön egész ellenkező utat választott, mely, félek, azon furcsa látványt fogja nyújtani a világnak, hogy az tilés feloszlik ön nélkül, s egy nap, ha ön megkonditja a csengetyűt, nem látand maga mellett mást, mint Csernátonyt, a párt publicistikai háznagyát. Félek ettől, pedig ha ellensége volnék, örömmel kéne eléje nézmem, mert az nap ön végkép lehetlenné válnék, minthogy a miniszter, kit a többség elhagy, lehet ellenzék vezére, de ellenzéki főnök ellenzék nélkül sem miniszter, sem pártvezér nem lehet. Én ettől féltém önt uram, mert hazafi és tehetséges ember, pedig a tehetséges hazafiaknak nem vagyuk bővében. Gondolja meg jól, uram, mit tesz önmagával, midőn a legközelebbi — tán öt éves! — ország-

gyűlésre is megkötni készül kezeit olykép, hogy csak összekulcsolásra és ökölszorításra veheti hasznát. Legyen bátorsága az ország és saját nemesb ambíciójának nevében nem félni azon hivatástól, a kik »Crucigate«-t fognak kiáltani, ha kijelenti, hogy a közjogi ellenzék ideje járt; azok semmivel sem érnek többet a rusticus Csanády urnál, a ki már ma is azzal vádolja önt, hogy elhagyta 61-iki elveit. És legyen ereje lemondani a holnapi tuzokról s miniszteri tárczát vállalni daczára annak, hogy miniszterelnökségre hitte magát hivatva. Bizonyára imponáló mondás az »aut Caesar, aut nihil,« de a ki ilyet mond, annak a haza és a közérdek kevesebb mint Caesar.

Midőn e sorokat leirom, mintha látnám némely baloldali Cato keserű mosolyát, mely azzal vádol, hogy tárczával csábítgatom önt elvei megtadására. Pedig mily távol vagyok tőle! Nincs tárczám eladó — a mim van, annál többet ér az öné. És nem látok oly elvet, a melyet önnek föl kell adnia. Ne miniszter legyen ön, hanem legyen egy igazi ellenzék vezére, a mely ha maga nem tehet még, sürgethet teendőket, hasznos, szükséges és kivihető teendőket. És ehez nem kell megtagadása az elveknek, hanem kell egy kis őszinteség. Az ön programjában látok egy nagy fügefalevél: az idők és módok szemérmetes köténytét, a mely nem rejt egyebet, mint a vallomást, hogy közjogi reformokra nincsen még szükségünk. — Ezt a kötenyt

tessék elejteni és ön lehet egy reformer ellenzék vezére. Nem kell ahoz egy szó visszavonás, hanem kell egyszerűen az, hogy a baloldali országos gyűlésen dolgozzon ki egy végleges programot, olyant, mely az ország minden valódi kérdésére kiterjedjen, és a közjogi slápról egyszerűen hallgattasson.

Ime, egy tanács, mely nem eredhet rossz baráttól, mert cselekvési kört ad önnek, létjogot pártjának és még szerénységétől sem kíván áldozatot, ha csakugyan elhatározta volna, hogy miniszterré lenni nem akar. E tanácsot követve, megtarthatja egész pártját, visszanyeri a szakadárokat, sőt szerez új híveket és — ha kedve telik benne — gyöngitheti a kormányt. De az országot erősbiti, és ez *aequivalens*. Még ha maga nem vállal is tárczát, ily ellenzéket vezetve, positiv munka nélkül is elősegíti a közjót, míg most ellenkezőleg áll a dolog. Cowley azt mondotta III. Napoleonról, hogy nem beszél, mégis hazudik. Az ön mai ellenzéke nem csinál semmit, mégis ront. Ne volna önben egy csepp a nemesebb fők azon félelméből, mely nem éri be a nyomtatott halhatatlansággal, a melyre oly könnyű szert tenni, hanem legjobban iszonyodik a gondolattól: elűnni tett nélkül, munka nélkül, nyom nélkül,

Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll. . . ?